DOI: 10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.22

УДК: 342.9

Щерблюк О. В.,

здобувачка Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ НОРМАТИВНИХ ОСНОВ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовані сучасні погляди щодо поняття засад та принципів організації судоустрою в Україні. Визначено, що судоустрій України базується на чотирьох основних правових засадах: поділі влади, верховенства права, незалежності та неупередженості суду (суддів). Усі чотири зазначені засади конкретизуються в принципах організації судоустрою та є основою побудови різних способів підзвітності. Доведено, що правові засади та принципи можуть мати різну вагу в різних суспільствах залежно від їх об'єктивних обставин та від сприйняття людьми цих обставин, адже різні суспільства можуть надавати пріоритет деяким з цих засад та принципів в певні періоди свого розвитку. Результатом вказаного суспільно-історичного розвитку є наявність широкого спектру інституційних організацій які входять у судову систему, однак усі вони базують організацію своєї діяльності на визначених загальних правових засадах та принципах. Аналіз норм Конституції України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів», дозволив визначити, що до основ організації судоустрою вони відносять принципи організації судоустрою та правові засади організації діяльності системи судоустрою (структурні елементи системи, повноваження, завдання тощо) тим самим визнавши, що принципи та засади тісно пов'язані між собою але не тотожні. Відповідно, правові засади та принципи організації судоустрою в Україні – це закріплені в законі нормативні основи, правила організації і діяльності судових органів та установ, що реалізуються органами державної влади (законодавчої, виконавчої та судової) в межах своєї компетенції. Зроблено висновок проте, що: 1) судоустрій України базується на чотирьох основних правових засадах: поділі влади, верховенства права, незалежності та неупередженості суду (суддів). Усі чотири зазначені засади конкретизуються в принципах організації судоустрою та є основою побудови різних способів підзвітності; 2) правові засади та принципи можуть мати різну вагу в різних суспільствах залежно від їх об'єктивних обставин та від сприйняття людьми цих обставин. Суть в тому, що різні суспільства можуть надавати пріоритет деяким з цих засад та принципів в певні періоди свого розвитку. Результатом вказаного суспільно-історичного розвитку є наявність широкого спектру інституційних організацій які входять у судову систему, однак усі вони базують організацію своєї діяльності на визначених загальних правових засадах та принципах; 3) принципи організації судоустрою в Україні поділяються на загальні та спеціальні. До загальних принципів організації судоустрою можна віднести ті, що стосуються організації діяльності всієї системи судоустрою, а до спеціальних ті, що відносяться до окремих структурних елементів цієї системи (судових органів та установ).

Ключові слова: нормативні основи, правові засади, принципи, організація судоустрою.

Актуальність теми. Одними з найбільш спірних юридичних категорій є саме ті, що представлені нами для аналізу: засади й принципи. Одні вчені вважають, що їхнє співвідношення є самостійним відносно одне одного, інші – що поглинаючим або ж взагалі, що це одне і те саме юридичне явище. Це стосується не тільки сфери організації судоустрою, а й всієї юридичної науки загалом. Одразу уточнимо, що категорійно-понятійне розуміння окремих юридичних конструкцій науковцями сприймається як догма, або навпаки – існує такий масив різнобічних поглядів, обсяг яких подекуди важко осягнути [1, с. 151].

Аналіз публікацій. Проте, незважаючи на таку велику увагу науковців до проблем організації судоустрою, як нами вже зазначалось на попередньому етапі нашого дослідження, у літературі досі немає єдності щодо розуміння поняття «системи організації судоустрою», а також відсутня єдність і стосовно категорій «система» та «засади» («принципи»). До сьогодні між науковцями точаться дискусії не лише щодо окреслення значення вказаних категорій, а й щодо визначення сфери, у якій, відповідно, така система засад (принципів) має діяти та застосовуватись. Зокрема, у літературі одночасно виділяють конституційні засади (принципи) правосуддя (І.Шицький, Д.Притика), принципи (засади) судочинства (В.Городовенко, В.Маляренко.), принципи (засади) конституційного судочинства (А.Георгіца, А.Портнов, А.Селіванов), принципи (засади) побудови судової системи (І.Назаров), конституційні засади (принципи) власне судової влади (В.Анішина, В.Смородинський, С.Нечипорук) [2, с. 58] тощо.

Метою статті є аналіз сучасних поглядів щодо визначення категорій «нормативні основи», «засади» «принципи» та надання авторського бачення щодо нормативних основ організації судоустрою в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досить неоднозначним є той факт, що термінологія законодавства не містить визначення ні поняття, ні терміну «засади» та приналежних до них категорій, хоча він є в назві 347 документів і ще в більшій кількості – в текстах [3, с. 88]. Одразу слід зауважити, що й вітчизняні суспільні чи юридичні енциклопедичні видання не пропонують визначення терміну «адміністративно-правові засади», «правові засади» чи навіть «засади» [1, с. 151].

Якщо звернутися до Великого тлумачного словника сучасної української мови то він надає декілька визначень терміну «засади»: 1. Основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 2. Вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; 3. Спосіб, метод здійснення чого-небудь [4, с. 325].

Конституція України в ст. 129 використовує термін «основні засади» судочинства, визначаючи, що основними засадами є: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів, у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду [5].

Отже, як видно із вказаних конституційних норм категорія «засади» співзвучна із категорією «принципи». У лексичному аспекті категорія «засади» також ототожнюється із категорією «принципи» [6, с. 170].

Деякі науковці терміни «засади» та «принципи» розглядають як рівнозначні (Л. Лобойко, В. Навроцька, В. Тацій тощо). Так, Л. Лобойко визначає, що принципи (засади) кримінального провадження - це закріплені в правових нормах вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають суть діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування і судового провадження [7, с. 43].

Є і протилежні позиції, так О. Хотинська доходить висновку, що завжди, коли йдеться про засади судочинства, під ними розуміють його принципи, однак саме поняття «принцип» є ширшим, ніж «засада», поглинаючи останню дефініцію [8].

На нашу думку, більш прийнятна позиція В. Божка [9, с. 125], який підкреслює, що термін «засада» є ширшим за поняття «принцип» і складається з тих явищ, які охоплює остання категорія [10, с. 27]. Вчений переконаний, що засади – це те підґрунтя, на основі якого здійснюється певна діяльність; це ідеї, які визначають стратегічний напрям діяльності держави в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства [9, с. 124; 1].

Різними авторами виділяються різні системи засад. Аналізуючи останні дослідження цього питання, можемо сказати, що єдності науковців щодо розуміння системи та підстав для класифікації елементів цієї системи немає. Окремим авторами змішуються принципи судоустрою та судочинства, або ж взагалі необґрунтовано не приділяється увага певним принципам. Наприклад, І. Факас пропонується багаторівнева класифікація конституційно-правових принципів (засад) організації і діяльності судів загальної юрисдикції, а саме поділ на дві підсистеми: принципи організації судів загальної юрисдикції (до них належать принципи територіальності та спеціалізації судів як основні засади побудови системи судів загальної юрисдикції) та принципи діяльності судів загальної юрисдикції. Ці принципи в свою чергу нею поділяються на: 1) конституційні матеріальні; 2) конституційні процесуальні [11, с. 6; 2, с. 60]. На нашу думку І. Факас безпідставно змішав в одну класифікаційну систему і принципи судоустрою і принципи судочинства.

В свою чергу, С. Нечипорук визначаючи систему принципів організації та функціонування судової влади в Україні, структурно угруповував принципи (засади) у чотири групи: принципи, що визначають конституційні засади судової влади; принципи судоустрою (організації) судової влади; принципи судочинства; принципи, що встановлюють процесуальні гарантії прав людини при судочинстві [12, с. 6].

Ми погоджуємося із позицією З. Топорецької, яка вказала, що більш вдалим було б при визначенні засад (принципів) судової влади виділяти засади (принципи) судоустрою та засади (принципи) судочинства.

А. Борко, узагальнюючи основні риси та властивості принципів організації судової системи, визначає їх як систему законодавчо визначених й гарантованих державою, обумовлених ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства, стабільних вихідних концептуальних основ організації судової

системи та судових органів, що визначають засадничі вимоги, закономірності й зміст формування судової системи [13, с. 54; 14].

З філософської точки зору принципи, це вихідні (загальні, універсальні) теоретичні положення, на основі яких відбувається синтез відповідних понять у наукову систему. Вони відображають основи буття й пізнання, виражають їхні найфундаментальніші особливості й відношення; виконують нормативну та регулятивну функції, чим орієнтують і спонукають людей до дії; виводяться з пізнання й супроводжують його; є способом розгляду й розуміння предметів [15]. Водночас ані в загальній теорії права та галузевих юридичних науках, ані в міжнародному праві немає однозначної відповіді на питання про сутність, зміст і форми існування принципів права, що загалом негативно впливає на практику правозастосування [16, с. 22; 1].

Необхідно відмітити, що будь-яка судова система базується на чотирьох основних правових засадах легітимізації: поділі влади, верховенства права, незалежності та неупередженості суду (суддів). Усі чотири зазначені засади конкретизуються в принципах організації судової системи та є основою побудови різних способів підзвітності. Ці правові засади можуть мати різну вагу в різних суспільствах залежно від їх об'єктивних обставин та від сприйняття людьми цих обставин. Суть в тому, що різні суспільства можуть надавати пріоритет деяким з цих засад в певні періоди свого розвитку. Результатом вказаного суспільно-історичного розвитку є наявність широкого спектру інституційних організацій які входять у судову систему, однак усі вони базують організацію своєї діяльності на визначених загальних правових засадах та принципах.

Автори підручника «Судоустрій України» до системи принципів організації та діяльності судів віднесли наступні: здійснення правосуддя виключно судами; доступність правосуддя; спеціалізація, територіальність та інстанційність; незалежність суддів та їх недоторканність; верховенство права; законність; поєднання одноособового і колегіального розгляду справ; участь народних засідателів і присяжних у суді першої інстанції; гласність та відкритість судового процесу; рівність учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність; диспозитивність; забезпечення можливості апеляційного та касаційного оскарження рішень суду; обов'язковість судових рішень; державна мова судочинства; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення правової допомоги; забезпечення доведеності вини (презумпція невинуватості); офіційне з'ясування обставин у справі як принцип адміністративного судочинства [17].

Однак, автори вище зазначеного підручника при виокремленні принципів організації і діяльності суду акцент зробили більше на принципах організації судочинства ніж на принципах організації судоустрою. Однак, в систему судоустрою входять не лише суди і судді, то зрозуміло, що і принципи організації судоустрою значно ширше ніж зазначені. Для більшої зручності необхідно здійснити їх класифікацію.

Більш детальне вивчення того як принципи використовують в юридичних дискурсах дає можливість припустити, що існують структурні, керівні та правові принципи [18].

Більшість науковців, правові принципи ділять на загальні та спеціальні. Наприклад, представники адміністративної школи вважають, що загальні принципи організації й діяльності публічної адміністрації стосуються системи органів публічної влади в цілому, а дія спеціальних розповсюджується лише на окремі підсистеми, ланки цієї системи чи на окремі органи публічної влади [19, с. 301; 20].

Не вдаючись у дискусію з приводу класифікаційних ознак щодо поділу принципів на різні групи, візьмемо за основу вище зазначену класифікацію, тобто поділ принципів організації на загальні та спеціальні. До загальних принципів організації судоустрою можна віднести ті, що стосуються організації діяльності всієї системи судоустрою, а до спеціальних ті, що відносяться до окремих структурних елементів цієї системи (судових органів та установ). Загальні принципи щодо будь-яких юридичних інститутів мають найбільший інтерес, так як можуть об'єднати різні правові інститути в єдину юридичну матрицю. Однак, саме їх різноманітність та неоднорідність ставлять питання право реалізаційній практиці. Тому ми не будемо виокремлювати усі загальні принципи організації судоустрою, визначимо лише основні, до яких Закон України «Про судоустрій та статус суддів» відносить принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз нормативних основ організації судоустрою в Україні дозволив констатувати наступне: 1) судоустрій України базується на чотирьох основних правових засадах: поділі влади, верховенства права, незалежності та неупередженості суду (суддів). Усі чотири зазначені засади конкретизуються в принципах організації судоустрою та є основою побудови різних способів підзвітності; 2) правові засади та принципи можуть мати різну вагу в різних суспільствах залежно від їх об'єктивних обставин та від сприйняття людьми цих обставин. Суть в тому, що різні суспільства можуть надавати пріоритет деяким з цих засад та принципів в певні періоди свого розвитку. Результатом вказаного суспільно-історичного розвитку є наявність широкого спектру інституційних організацій які входять у судову систему, однак усі вони базують організацію своєї діяльності на визначених загальних правових засадах та принципах; 3) принципи організації судоустрою в Україні поділяються на загальні та спеціальні. До загальних принципів організації судоустрою можна віднести ті, що стосуються організації діяльності всієї системи судоустрою, а до спеціальних ті, що відносяться до окремих структурних елементів цієї системи (судових органів та установ).

Отже, проведений нами аналіз норм Конституції України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів», який у другому розділі визначив організаційні основи судоустрою в Україні, дозволив нам визначити, що до таких основ вказаний закон відносить принципи організації судоустрою та правові засади організації діяльності системи судоустрою (структурні елементи системи, повноваження, завдання тощо) тим самим визнавши, що принципи та засади тісно пов'язані між собою але не тотожні. Враховуючи усе вище зазначене, а також те, що попередньому етапі нашого дослідження ми визначили, що категорія «основи» репрезентує своїм смисловим наповненням головні засади, підґрунтя, провідні принципи та правила якими постійно керуються суб'єкти у процесі своєї життєдіяльності. Тому ми

вважаємо, що необхідно при розгляді піднятої нами проблематики зосереджувати наукові пошуки на розкритті нормативних основ організації судоустрою в Україні як об'єднуючої категорії, що поглинає засади і принципи організації судоустрою не ототожнюючи їх зміст та сутність. Відповідно, правові засади та принципи організації судоустрою в Україні – це закріплені в законі нормативні основи, правила організації і діяльності судових органів та установ, що реалізуються органами державної влади (законодавчої, виконавчої та судової) в межах своєї компетенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Приходько А. А. Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2020.
2. Топорецька З. М. Система конституційних засад нового кримінального судочинства в Україні. *Вісник кримінального судочинства*, 2016. № 1. С. 58–63.
3. Приходько А. А. Категорійно-понятійне розмежування адміністративно-правових засад та принципів запобігання й протидії корупції в Україні. *Modern scientific researches*, 2020. №11. Ч. 4. С. 88–95/
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
6. Багнюк Г. І. Поняття та значення засад кримінального провадження. *Право і суспільство*, 2015. №2. С. 169–174.
7. Лобойко Л. М. Кримінальний процес. К.: Істина, 2014. 432 с.
8. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2006. С. 16–19.
9. Божко В. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 54. С. 124–132.
10. Легенький М. І. Категоріально-змістові передумови дослідження адміністративно-правових засад формування і реалізації державної політики у сфері освіти. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : Юридичні науки. 2018. № 3. С. 25–31.
11. Факас І.Б. Конституційно-правові принципи організації та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні: автореф. дис. к.ю.н.: спец. 12.00.02. К., 2009. 18 с.
12. Нечипорук С.В. Конституційні засади організації та функціонування судової влади в Україні (питання теорії і практики): автореф... дис. к.ю.н.: спец. 12.00.02. К., 2011. 19 с.
13. Борко А. Л. Поняття та ознаки принципів судової системи. *Форум права*, 2012. № 3. С. 50–55.
14. Охотницька Н. В. Поняття і принципи побудови судової системи України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2014. № 3. С. 12–20. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/03_2014/14onvssu.pdf
15. Щерба С. П., Заглада О. А. Філософія: підручник: 5-е вид. К.: Кондор, 2011. 548 с.

16. Буханевич А. Публічна адміністрація як інститут оптимізації публічного контролю в громадянському суспільстві. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. Вип. 2. С. 46–56.

17. Судоустрій України. Підручник за редакцією професорів М.А. Погорецького, О.Г. Яновської. К.: Юрінком Інтер, 2015. URL: https://pidru4niki.com/78369/pravo/printsipi_organizatsiyi_diyalnosti_sudiv#43.

18. De Vanna F. The «Doctrine of Principles» in Neo-Constitutional Theories and the Principle of Reasonableness in Action. In: Pineschi L. (eds) *General Principles of Law - The Role of the Judiciary. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, vol 46. Springer, Cham, 2015. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-19180-5_5.

19. Галай В. О., Яворська О. О. Основні принципи діяльності органів публічної адміністрації як запорука забезпечення прав і свобод людини. *Актуальні проблеми держави і права*, 2014. <http://www.apdp.in.ua/v72/42.pdf>.

20. Желінський В. М. Адміністративно-правові засади реєстраційної діяльності Міністерства юстиції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2020.

O. Shcherblyuk

THE CONCEPT OF NORMATIVE BASIS OF ORGANIZATION JUDICIARY IN UKRAINE

The article analyzes modern views on the concept of principles and principles of organization of the judiciary in Ukraine. It is determined that the judiciary of Ukraine is based on four basic legal principles: separation of powers, rule of law, independence and impartiality of the court (judges). All four of these principles are specified in the principles of the organization of the judiciary and are the basis for building different methods of accountability. It has been shown that legal principles and principles may have different weights in different societies depending on their objective circumstances and people's perceptions of these circumstances, as different societies may give priority to some of these principles and principles at certain periods of their development. The result of this socio-historical development is the presence of a wide range of institutional organizations that are part of the judiciary, but they all base the organization of their activities on certain general legal principles and principles. Analysis of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» revealed that the basics of the organization of the judiciary include the principles of the judiciary and the legal framework for organizing the judiciary (structural elements, powers, tasks, etc.) principles and principles are closely related but not identical. Accordingly, the legal principles and principles of the organization of the judiciary in Ukraine are the normative bases, rules of organization and activity of judicial bodies and institutions implemented by state authorities (legislative, executive and judicial) within their competence. It is concluded, however, that: 1) the judiciary of Ukraine is based on four basic legal principles: separation of powers, rule of law, independence and impartiality of the court (judges). All four of these principles are specified in the principles of the organization of the judiciary and are the basis for building different methods of accountability; 2) legal principles and principles may have different weights in different societies depending on their objective circumstances and people's

perception of these circumstances. The point is that different societies may give priority to some of these principles and principles at certain periods of their development. The result of this socio-historical development is the presence of a wide range of institutional organizations that are part of the judiciary, but they all base the organization of their activities on certain general legal principles and principles; 3) the principles of organization of the judiciary in Ukraine are divided into general and special. The general principles of the organization of the judiciary include those relating to the organization of the entire judicial system, and the special ones that relate to individual structural elements of this system (judicial bodies and institutions).

Keywords: *normative bases, legal bases, principles, organization of judicial system.*